

Գյուղը գտնվում է ԱՀ հարավարևելյան հատվածում՝ Ասկերանի շրջանում՝ նախկինում՝ Արցախի Դիզակ գավառում: Բնակավայրը տեղաբաշխված է Վարանդա գետի վերին հոսանքի ձախափնյակում: Գյուղը անտառապատ է, ունի գեղատեսիլ բնություն:

Նախկինում Ակնաղբյուրը անվանվել է նաև Ղարաբուլաղ (Կարաբուլաղ): Գյուղի անվան ծագման հետ կապված շրջանառվում են տարբեր կարծիքներ: Մակար Բարխուդարյանը այն համարում է Սև աղբյուր⁹⁵, Թեմուր Ամիրջանյանի կարծիքով գյուղը նախկինում ունեցել էր Վարարակն (մեծ աղբյուր, վարար աղբյուր)⁹⁶ անվանումը, Սլավա Սարգսյանն էլ գտնում է, որ տեղանվան ճիշտ անվանաձևը Քարաղբյուրն է⁹⁷:

⁹¹ Սարգիս արքեպիսկոպոս Զալալեանց, Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, մաս Ա, Բ, Երևան, 2016, էջ 521:

⁹² Մակար եպս. Բարխուտարեանց, Աղուանից երկիր և դրացիք, Արցախ, էջ 227:

⁹³ Մելքումյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 144:

⁹⁴ ԱՀ առկա բնակչության թվաքանակը 2018 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, էջ 1:

⁹⁵ Մակար եպս. Բարխուտարեանց, Աղուանից երկիր և դրացիք, Արցախ, էջ 208:

⁹⁶ «Սովետական Ղարաբաղ», հմ. 281, 8 դեկտեմբերի, 1998:

⁹⁷ Սարգսյան Ս., Արցախի բնակավայրերը, էջ 51:

Թ. Ամիրջանյանի կարծիքն առավել հավանական է, որովհետև հնդեվրոպական ծագում ունեցող “կար” բառարմատը նշանակում է մեծ: Գյուղում հորդառատ աղբյուրի և Վարանդա գետի առկայությունը նույնպես վերոհիշյալ կարծիքի օգտին են վկայում:

Գյուղի սկզբնավորման ստույգ ժամանակաշրջանը մեզ անհայտ է: Սակայն գյուղի տարածքում պահպանված մի քանի հուշարձաններ, մասնավորապես Ղևոնդանց (Ղևոնդիկ) անապատը (5–18–րդ դարեր), հնադարյան Ըխտըլ հազ և Ղուզե թաղի սրբատեղիները, միջնադարյան Ղարալի գյուղատեղիի և գերեզմանոցի մնացորդները խոսում վկաներն են վաղընջական ժամանակներում տվյալ տարածքում աշխույժ և բազմաբովանդակ կյանքի:

Ամենայն հավանականությամբ Վարանդայի վերին հոսանքում գտնվող փոքր գյուղերի բնակիչները 18–րդ դարի երկրորդ կեսին բնակության համար առավել հարմարավետ վայր են ընտրել և հիմնել ներկայիս Ակնաղբյուրը:

Ինչպես վաղ և միջին միջնադարում Արցախում եղած թագավորությունների ժամանակ, այնպես էլ Վարանդայի մելիքության գոյության շրջանում Կարաբուլաղի հայությունը պայքարել է երկրամասի անկախության և պետականության պահպանման համար:

19–րդ դարում գյուղում կառուցվել է Սբ. Աստվածածին եկեղեցին:

Արցախը Ռուսաստանին անցնելուց հետո ցարական կառավարությունը տարածաշրջանում ձգտել է ստեղծել ազգային հենարան: Այդ նպատակով 19–րդ դարի 20–ական թվականներից՝ Երմուլովի կառավարչության շրջանում, Հայոց արևելից նահանգներում բնակեցվում էին Ռուսաստանի տարբեր նահանգներից բերված ռուս գաղթականներ⁹⁸:

Սկզբնական շրջանում ռուս վերաբնակների մի մասը մինչև առանձին բնակավայրեր ստեղծելը հաստատվել է Մարիամաձոր, Դուդուկչի, Կարաբուլաղ, Թալիշ, Գյուլիստան, Վարարակն գյուղերում⁹⁹:

Հայերի համար պատուհաս էին դարձել ռուս վերաբնակները, որոնց բաժին էին հասնում ջրաբքի, բերրի տարածքները: Տեղաբնիկները պարտավոր էին գաղթականների համար կառուցել տներ, ձմռան նախաշեմին կուտակել փայտ: Նրանց համար հայ գյուղացիները պարտավոր էին հող մշակել և ցանել: Ժողովրդական դժգոհությունների պատճառով վերաբնակները հիմնականում հեռացան հայկական գյուղերից:

19–րդ դարի 70–ական թվականներից մինչև 20–րդ դարի սկզբները շուշեցի մի շարք ձեռներեց ընտանիքներ մետաքսաթել պատրաստող գործարաններ էին ստեղծել ինչպես Շուշիում, այնպես էլ գավառի գյուղերում: Նման գործարաններ Դանիել

⁹⁸ Բալայան Վ., Դրվագներ..., էջ 45:

⁹⁹ Долженко К., К истории образования русских поселений Закавказья (1830–1840 гг.), Լեոնային Ղարաբաղի հանրապետություն, անցյալը, ներկան, ապագան, միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների հիմնադրույթներ, Երևան, 2007, էջ 316–317:

Ահարոնյանը ուներ Քարինտակում, Սղնախում, Չանախչիում, Կարաբուլաղում, Կրկժանում, Ստեփանակերտում¹⁰⁰:

1920 թ. գարնանը Արցախը ապրում էր մղձավանջային ժամանակներ: Մուսավաթական, այնուհետև խորհրդային, Ադրբեջանի ձնշումներին գումարվել էին նաև բոլշևիկյան Ռուսաստանի ագրեսիվ հարձակողական գործողությունները:

Արցախահայությանը օգնելու նպատակով 1920 թ. ապրիլի 14-ին Հայաստանի կառավարությունը Ջանգեզուրից Վարանդա ուղարկեց Դրոյին, իսկ Կապանից Դիզակ՝ Նժդեհին: Դրոյի ռազմակայանը գտնվում էր Սարուշեն և Կարաբուլաղ գյուղերում:

Այդ ահռելի ուժին դիմակայել անհնարին էր: 1920 թ. մայիսին Արցախում հաստատվեցին խորհրդային կարգեր: Ակնաղբյուրում 1929 թ. կոլտնտեսություն է կազմավորվում: Զարգացող տնտեսությունը նպաստում է, որ լուծվեն գյուղի սոցիալ-տնտեսական և մշակութային բնույթի բազմաթիվ հարցեր: Կառուցվում են դպրոց, ակումբ, բուժկետ, կապի բաժանմունք, գրադարան, խանութ, կենցաղսպասարկման տուն: Գյուղը 1963 թ. էլեկտրաֆիկացվեց: Կառուցվեցին երկհարկանի տներ:

1998 թ. հողերի սեփականաշնորհումից հետո ստեղծվեցին մասնավոր տնտեսություններ:

Հայրենական մեծ պատերազմին գյուղից մասնակցել է 128 մարդ, զոհվել է 61-ը: Նրանց հիշատակին գյուղում հուշարձան է կառուցվել:

Ակնաղբյուրի ազգաբնակչության դիմում խնդրագիրը հաշվի առնելով, 1894 թ. կաթողիկոսի կոնդակով գյուղում ծխական-եկեղեցական դպրոց է բացվում: Այն միադասյա երկսեռ դպրոց էր: 1907 թ. դպրոցն ուներ երկու բաժանմունք, որտեղ 35 աշակերտ էր սովորում: Ուսուցիչը Արամ Տեր-Հայրապետյանն էր: 1909-1910 թթ. դպրոցում արդեն սովորում էր 52 աշակերտ, դասավանդում՝ 2 ուսուցիչ¹⁰¹: Դպրոցը պահվում էր աշակերտների ուսման վարձով և բնակչության հանգանակած գումարներով:

Խորհրդային տարիներին Ակնաղբյուրում գործում էր միջնակարգ դպրոց: 1988-1992 թթ. դպրոցում սովորում էր 150 աշակերտ, դասավանդում՝ 24 ուսուցիչ: 1991-1994 թթ. պատերազմի տարիներին դպրոցի մի հատվածում հանգրվանել էին Շուշիի և Քարին տակի բնակիչները:

Հետպատերազմյան տարիներին Ակնաղբյուրի հիմնական դպրոցի աշակերտների թիվը քչացել է: 2014-2015 ուսումնական տարում դպրոցում սովորում էր 86 աշակերտ, դասավանդում՝ 18 ուսուցիչ:

1988 թվականից առայսօր դպրոցի տնօրեններ են աշխատել Վանյա Ավանեսյանը, Ժորա Մարգարյանը, Անդրեյ Ղարամյանը:

¹⁰⁰ Բալայան Վ., Շուշի, էջ 199:

¹⁰¹ ՀԱՍ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 43, թ. 1:

Առավել տպավորիչ է Ակնաղբյուրի բնակչության մասնակցությունը արցախյան ազատագրական պայքարին: Շարժման նախօրեին դպրոցում գործում էր Արթուր Ավանեսյանի նախաձեռնությամբ ստեղծված «Մահ կամ ազատություն» գաղտնի խմբակը:

Ամարասի հովտում աղբյուրների հարձակումներից ժողովրդի ունեցվածքը պաշտպանելու նպատակով Արշավիր Ղարամյանի հրամանատարությամբ ստեղծվել է ինքնապաշտպանական ջոկատ: Այդ ջոկատի հիմքերի վրա հետագայում ստեղծվել է գումարտակ, որը Ասկերանի պաշտպանական շրջանի գնդի կազմում մասնակցել է ճակատի տարբեր հատվածներում մղված մարտական գործողություններին: Իրենց կյանքը հայրենիքին են նվիրաբերել ակնաղբյուրցի 19 ազատամարտիկներ: Արմեն Հայրապետյանը արժանացել է ԱՀ «Մարտական խաչ» 1-ին աստիճանի շքանշանի, իսկ Վարդան Ջիվանշիրյանը (հետմահու), Սուրեն Ղարամյանը և Արմեն Գրիգորյանը՝ ԱՀ «Մարտական խաչ» 2-րդ աստիճանի շքանշանի: ԱՀ բարձրագույն պարգևին՝ «Արցախի հերոսի» կոչմանն է արժանացել գեներալ լեյտենանտ Արշավիր Ղարամյանը: Պատերազմից հետո նա վարել է ԱՀ Գլխավոր դատախազի, այնուհետև Ազգային անվտանգության ծառայության տնօրենի, իսկ 2019 թ. Անվտանգության խորհրդի քարտուղարի պաշտոնները:

Արցախյան ազատամարտի զոհերի հիշատակին գյուղում հուշարձան է կառուցվել:

Գյուղը էլեկտրաֆիկացված և գազաֆիկացված է: Ունի խմելու ջրագիծ:

Համայնքի աղբյուրներն են՝ Ակնաղբյուր, Գյունե, Ղուզե, Քառ, Ճիրիմիձրի, Փայտ:

Հեռուստատեսությունը, ռադիոն, բջջային և անլար հեռախոսակապը, ինտերնետ ծառայությունները բնակչությանը հասանելի են:

Համայնքում գործում են գյուղապետարան, ակումբ, բուժկետ, դպրոց, մանկապարտեզ, առևտրի 3 կետեր:

1995 թ. գյուղը վերանվանվել է Ակնաղբյուր:

Գյուղում շարունակում են ապրել Ղրամանց, Օհանջանանց, Թումասանց, Հրրբեդանց, Բղդրսարանց, Բնյաթանց, Ջիվշիրանց, Կյուքունց, Բուլլովանց, Դերունց, Մուքանանց, Պետունց, Ավանեսանց, Մըվրսեդունց, Շահնազարանց, Պողոսանց, Թևոսանց, Թաթավուսանց, Մարտիրոսանց ազգատոհմերի ներկայացուցիչները:

Բնակավայրում 19-րդ դարի 90-ական թվականներին կար 35 տուն, 295 բնակիչ¹⁰², 1920 թ.՝ 127 տուն, 545 բնակիչ, 1987 թ.՝ 137 տուն, 544 բնակիչ¹⁰³, 2018 թ.՝ 144 տուն, 529 բնակիչ¹⁰⁴: Բնակչության հիմնական զբաղմունքը գյուղատնտեսությունն է:

¹⁰² Մակար եպս. Բարխուտարեանց, Աղուանից երկիր և դրացիք, Արցախ, էջ 208:

¹⁰³ Մելքումյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 127:

¹⁰⁴ ԱՀ առկա բնակչության թվաքանակը 2018 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, էջ 1: